

ОСНОВНІ ЗАСАДИ І НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ПОСЛУГ

Успішний розвиток національної економіки кожної держави сьогодні прямо залежить від стану науково-технічного прогресу й упровадження інноваційних проєктів як у промислові підприємства, так і в підприємства у сфері послуг. Досліджуючи світовий досвід теоретичних, методичних та практичних заходів щодо використання інноваційних проєктів у сфері послуг, вітчизняні підприємства можуть отримати значні конкурентні переваги як на внутрішньому ринку, так і при виході на світовий ринок, адже Україна – це країна, що має суттєвий «запас міцності» у фундаментальних науках, які й забезпечують інноваційний розвиток.

Актуальність дослідження полягає в тому, що, поєднуючи власні наукові досягнення та прийняті у світовій практиці інструменти впровадження інновацій, підприємства можуть досягти значного поліпшення результатів своєї економічної діяльності.

Метою статті є розробка адаптованих до українських реалій теоретичних засад і напрямів інноваційного розвитку.

Питання інноваційного розвитку, упровадження світових напрацювань досліджують як вітчизняні, так і зарубіжні вчені С. Гарбуз, Г. Гольдштейн, С. Крапивницька, В. Мельниченко, М. Єрмошенко, О. Єфремов, С. Зайченко, В. Захарченко, С. Ільєнкова, В. Кузнецов, Н. Краснокутська, А. Сокур, С. Ягудин та інші.

Особливістю інноваційного розвитку підприємств сфери послуг є вкрай недосконала нормативно-законодавча база та досить короткий термін існування сфери послуг як самостійної та вагомій галузі національної економіки. Адже в умовах адміністративно-командної економіки сфера послуг мала статус супутньої до промисловості, її розвиток не вважався актуальним завданням для держави, а відтак галузь була в більш занедбаному стані, ніж промисловість.

Нормативно-законодавчою базою функціонування підприємств сфери послуг в Україні, у тому числі і їх інноваційного розвитку, є сукупність законів, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України та інших регуляторних актів, зокрема: Господарський кодекс України; Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV «Про інноваційну діяльність» [1]; Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [2]; Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.2003 р. № 1474 «Про затвердження Порядку державної реєстрації інноваційних проєктів і ведення Державного реєстру інноваційних проєктів» та Постанова КМУ від 06.06.2012 р. № 573 «Про внесення змін до Порядку державної реєстрації інноваційних проєктів і ведення Державного реєстру інноваційних проєктів» [3]; Постанова КМУ від 14.05.2008 р. № 447 «Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки» [4]; Розпорядження КМУ від 17.06.2009 р. № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» [5].

Згідно зі звітом ІФС за 2010 р. економічне відновлення після кризи 90-х років обмежувалось мінімальними поліпшеннями нормативно-правового середовища, незначним зростанням продуктивності та незавершеністю економічних реформ. Українська економіка зростала в основному завдяки сприятливим зовнішнім факторам, таким як швидке світове зростання попиту та цін, значний приплив іноземного капіталу. Проте надходження від експорту були значною мірою сконцентровані в енергоємних галузях важкої промисловості України (особливо – металургійній та хімічній) з дуже обмеженою інноваційною складовою [7].

Розвиток інновацій у сфері послуг залишається одним із викликів для українських підприємств як у високо-, так і у низькотехнологічному секторах. На цих та інших проблемах наголошується у «Програмі економічних реформ на 2010-2014 рр.» [8].

Попри те що в Україні зберігся масштабний науковий комплекс, здатний ефективно продукувати результати світового рівня, науково-технічна та інноваційна сфера не виконує належним чином роль джерела економічного зростання. Ключові проблеми полягають у тому, що темпи розвитку і структура науково-технічної та інноваційної сфери не відповідають попиту на провідні технології з боку економіки; запропоновані наукові результати світового рівня не знаходять застосування в економіці через низьку сприйнятливості підприємницького сектору до інновацій; у науково-технічній та інноваційній сферах триває втрата кадрів і скорочення матеріально-технічних засобів.

Існує загроза переорієнтації вітчизняної науки на вирішення проблем інноваційного розвитку інших країн і перетворення України на експортера товарів і послуг із низьким рівнем доданої вартості, у тому числі у сфері інтелектуальної праці.

Причинами виникнення проблем є:

скорочення фінансування науково-технічної та інноваційної сфери. Загальний обсяг видатків на наукові дослідження й розробки як частка ВВП (наукоємність ВВП) протягом 2000-2009 рр. в Україні зменшився з 1,16 до 0,95% (у тому числі з держбюджету – до 0,41%). Водночас у ЄС показник наукоємності ВВП у середньому становить 1,9%, у Фінляндії та Швеції – 3,7, США й Німеччині – 2,7%;

неефективність системи бюджетного фінансування української науки: система не налаштована на одержання кінцевого прикладного результату; кошти розпорюшуються між 36 головними розпорядниками бюджетних коштів, науковими структурами, частина з яких працює неефективно;

законодавчі обмеження, що ускладнюють фінансування наукової сфери: через ускладнену процедуру обслуговування Державним казначейством спецрахунків, з яких фінансується діяльність державних наукових установ і вищих навчальних закладів, замов-

ники, у тому числі іноземні, часто відмовляються співпрацювати з ними; державні замовники науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), на додаток до конкурсного добору, вимушені застосовувати процедуру конкурсних торгів при здійсненні закупівель за державні кошти;

відсутність економічних стимулів у суб'єктів господарської діяльності здійснювати технологічну модернізацію шляхом запровадження нових науково-технічних розробок [6].

Що стосується сприяння інноваціям на підприємствах сфери послуг, Програма передбачає таке:

спрямування українських наукових та технологічних можливостей на задоволення потреб економічного інноваційного розвитку й організацію виробництва високотехнологічної продукції із запровадженням публічно-приватного партнерства в науковій та технологічній сферах, розвиток інструментів і принципів державної підтримки інновацій;

посилення національної інноваційної системи й інноваційної інфраструктури для підтримки підприємств в інноваціях (бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій тощо);

гармонізація українського законодавства у сфері інтелектуальної власності із законодавством ЄС;

упровадження державного регулювання й економічного стимулювання для підприємств у сфері трансферу технологій [6].

Сьогодні відповідальним за реалізацію інноваційної політики є Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, основним завданням якого є реалізація державної політики у сфері наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, інформатизації, формування, використання й захисту державних електронних інформаційних ресурсів і створення умов для розвитку інформаційного суспільства.

В Україні регіональна політика розвитку підприємництва формується згори вниз: реалізація державних програм підтримки розвитку підприємництва здійснюється через діяльність обласних державних адміністрацій і місцеве самоврядування в рамках регіональних програм. Регіональні програми підтрим-

ки інноваційного розвитку підприємництва зосереджені на питаннях створення сприятливих умов для розвитку приватного бізнесу, включаючи вдосконалення правової бази, зниження податкового тиску, фінансування, кредитування та ресурсну підтримку бізнесу, у першу чергу малого, і розвиток інфраструктури підтримки малих підприємств. Брак коштів називається головним недоліком регіональної політики підтримки малого підприємництва, зокрема у сфері послуг. Це може бути причиною того, чому регіональні програми не відіграють значної ролі у розвитку підприємництва в регіонах і чому більшість підприємств не є бенефіціарами цих програм, що підтверджується опитуванням власників малого бізнесу в різних містах України.

Проте державна інноваційна політика України не зосереджена на розвитку малих підприємств сфери послуг, що не відповідає загальним світовим та європейським тенденціям. Державна інноваційна політика України не створює умов для діяльності підприємств як головних інноваторів у національній інноваційній системі. Малі, середні та великі підприємства не мають мотивації для перетворення результатів досліджень і розробок на нові послуги та проведення власних досліджень і розробок. До того ж існує низький рівень інноваційної співпраці між підприємствами та науково-дослідними установами. Відтак, необхідно інтегрувати інноваційну політику з політикою розвитку підприємництва. Державні та регіональні програми могли б включати, наприклад, розділ по інноваціях на підприємствах сфери послуг із заходами підтримки та стимулами для розвитку інновацій [7].

Для надання можливості попереднього порівняння ефективності інновацій у Європейському Союзі та Україні використовуються показники Європейської системи оцінки інновацій (European Innovation Scoreboard). Порівняно з ЄС Україна має, зокрема, добрі показники витрат на інформаційні та комунікаційні технології, які перевищують середньоєвропейські. Витрати України на науково-дослідні роботи, інновації, а також зайнятість у середньо- та високотехнологічному секторах економіки становлять при-

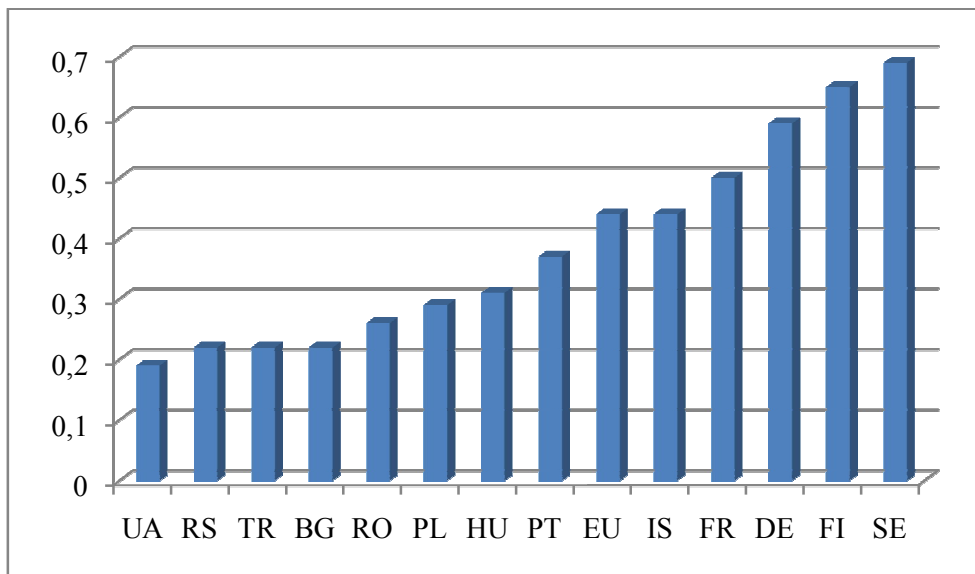
близно половину або дві третини від аналогічних витрат у Європейському Союзі. Позитивне або принаймні задовільне співвідношення, відображене в цих показниках, перебуває в різкому контрасті з рівнем витрат приватних компаній, зокрема, у сфері послуг, на науково-дослідні роботи, державним субсидуванням інновацій і рівнем високотехнологічного експорту.

Сьогодні в Україні склалась доволі суперечлива ситуація: за наявності висококваліфікованої робочої сили, значної кількості вищих навчальних закладів і власних наукових досягнень, достатності природних ресурсів, певних інноваційних витрат спостерігається низький, недостатній рівень розвитку сфери послуг і, як наслідок, без такої суттєвої складової знижуються загальні темпи розвитку національної економіки, забезпечуючи екстенсивний, наздоганяючий шлях для економіки України (див. рисунок).

Відповідно до програми CIS (уперше – у 2009 р. за період 2006-2008 рр.) в 2011 р. вдруге в Україні проводилося обстеження інноваційної діяльності за період 2008-2010 рр. За його результатами визначено, що в Україні частка інноваційних підприємств, яка припадає на сферу послуг і промисловість, приблизно однакова. Найбільше інноваційних підприємств функціонує у переробній промисловості – 46,4%, на другому місці – оптова торгівля (29,1%) [8].

Із загальної кількості обстежених підприємств сфери послуг 19,5% були інноваційно активними; для порівняння, у промисловості – 22,8%. До 6,2% сервісних підприємств займалися технологічними інноваціями, 13,3% – організаційними та/або маркетинговими інноваціями (нетехнологічними інноваціями). Разом із тим частка підприємств із технологічними інноваціями зменшилася на 1,8% [8].

Згідно з даними за 2008-2010 рр. рівень інноваційної активності підприємств усіх видів економічної діяльності, зокрема впровадження технологічних інновацій, помітно зріс: частка інноваційних підприємств у сфері інформатизації зросла з 21,7 до 31,8%, у фінансовій діяльності – з 19,7 до 25,6, інших послугах – з 16,0 до 19,9%.

UA – Україна, RS – Росія, TR – Туреччина, BG – Болгарія, RO – Румунія, PL – Польща, HU – Угорщина, PT – Португалія, EU – середнє значення для країн ЄС, IS – Іспанія, FR – Франція, DE – Німеччина, FI – Фінляндія, SE – Швеція.

Рисунок. Місце України за науково-інноваційними показниками (порівняно з деякими країнами ЄС) у 2008-2009 рр. [7]

Один з основних напрямів інноваційної діяльності підприємств сфери послуг України полягав у придбанні машин, обладнання та програмного забезпечення для виробництва нових або значно поліпшених продуктів і послуг, про що повідомили майже 80% підприємств із технологічними інноваціями.

Досить вагома частка підприємств проводила навчання та підготовку персоналу для розроблення і/або впровадження ними нових або значно вдосконалених продуктів і процесів, здійснювала ринкове запровадження інноваційних продуктів та послуг, включаючи ринкове дослідження і проведення рекламної кампанії, здійснювала процедури та технічну підготовку до запровадження нових або значно вдосконалених продуктів і процесів, які ще не були ніде представлені, виконувала науково-дослідні роботи (НДР). При цьому укладанням договорів про придбання результатів їх виконання в інших компаній (включаючи підприємства їх групи підприємств), державних або приватних науково-дослідних організацій і придбанням інших зовнішніх знань (придбання або ліцензування патентів і непатентованих винаходів,

ноу-хау та інших типів знань в інших організацій) було зайнято до 11% підприємств із технологічними інноваціями.

У 2010 р. інноваційні підприємства спрямували на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення понад 72% загального обсягу витрат на технологічні інновації. На виконання внутрішніх НДР було спрямовано 2,3%, для придбання зовнішніх НДР – 3,1, інших зовнішніх знань – 22,5% витрат (табл. 1), хоча власні НДР включають не лише заробітну плату дослідницького персоналу та пов'язані з нею витрати, а й капітальні витрати на споруди та спеціальне обладнання для їх виконання [8].

Проаналізувавши розподіл реалізованих інноваційних послуг підприємствами з технологічними інноваціями за рівнем новизни (табл. 2), можна зробити висновок про те, що більшість підприємств реалізує свою діяльність у найменш ефективному секторі – секторі незмінних послуг, або лише поверхнево модифікуючи їх – від 44,5% у фінансовій діяльності до 68,7% у сфері високих технологій. Так, новими для ринку були лише 5,3% реалізованих послуг у 2010 р.

Таблиця 1

Розподіл обсягу витрат на технологічні інновації за видами витрат і видами економічної діяльності у 2010 р.,
% до загального обсягу витрат на технологічні інновації [8]

Галузі сфери послуг	Внутрішні НДР	Зовнішні НДР	Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	Придбання зовнішніх знань
Оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі	1,9	1,7	94,1	2,2
Діяльність транспорту та зв'язку	0,3	2,5	61,9	35,3
Фінансова діяльність	2,4	0,9	91,5	5,2
Діяльність у сфері інформатизації; інжинірингу, геології та геодезії; технічні випробування та дослідження	33,4	26,9	38,8	0,9
Усього	2,3	3,1	72,1	22,5

Таблиця 2

Розподіл реалізованих інноваційних послуг підприємствами з технологічними інноваціями за рівнем новизни та видами економічної діяльності у 2010 р.,
% до загального обсягу реалізованих послуг [8]

Галузі сфери послуг	Частка реалізованих послуг, які були		
	новими для ринку	новими для підприємства	не зміненими або лише поверхово модифікованими
Оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі	4,6	33,2	62,2
Діяльність транспорту та зв'язку	14,7	30,0	55,2
Фінансова діяльність	1,8	53,6	44,5
Діяльність у сфері інформатизації; інжинірингу, геології та геодезії; технічні випробування та дослідження	12,0	19,3	68,7
Усього	5,3	46,1	48,5

В Україні протягом 2008-2010 рр. 22,3% підприємств сфери послуг із технологічними інноваціями співпрацювали з іншими підприємствами й організаціями (університетами, державними науково-дослідними інститутами тощо) [8].

Найважливішими партнерами зі співробітництва інноваційних підприємств є насамперед постачальники обладнання, матеріалів, компонентів або програмного забезпечення (17,1%), а також клієнти або споживачі (9,9%). Ці форми співпраці спрощені завдяки вже існуючим комерційним зв'язкам між задіяними у спільному виробництві партнерами. Те саме можна сказати і про партнерів, що визначаються як «підприємства в межах вашої групи підприємств»,

яких 3,3%. Три типи партнерів, діяльність яких спрямована на розробку нових продуктів або процесів (консультанти, комерційні лабораторії або приватні НДІ, університети та інші вищі навчальні заклади, державні НДІ), зазначили від 6,0 до 3,4% підприємств. При цьому установи державного сектору знаходяться серед тих партнерів, які найменше використовуються для співробітництва, і зв'язок підприємств із державним сектором і сектором вищої освіти видається досить слабким [8].

Проаналізувавши інноваційну діяльність вітчизняних підприємств у сфері послуг за розмірами та структурою інновацій, можна зробити висновок, що інноваційний розвиток в Україні має поверховий характер,

який не призведе до ефективних структурних зрушень у національній економіці.

Однією з умов створення й упровадження інновацій є проведення досліджень і розробок на підприємстві або придбання їх результатів у сторонніх організацій. Отже, кожне десяте інноваційно активне підприємство було задіяне у виконанні внутрішніх НДР, 5,0% – придбали їх результати в інших підприємств і організацій. Суттєво на активність у цьому типі інновацій впливає розмір підприємства: якщо підприємство намагається бути постійно активним у виконанні НДР і, як наслідок, інноваційно активним, йому треба мати необхідну чисельність персоналу. Значна частина технічних продуктів потребує довгих років досліджень, а більшість малих і середніх підприємств не в змозі тримати у своєму штаті працівників, які б займалися лише виконанням НДР і працювали б неповний робочий день.

До причин, що заважають ефективному інноваційному розвитку, насамперед підприємств у сфері послуг, слід віднести: недостатність фінансових ресурсів у самих організацій та підприємств, брак достовірної інформації, відповідного кадрового забезпечення, відсутність ефективної стимулюючої нормативно-законодавчої бази.

Література

1. Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Закон України від 8.09.2011 р. № 3715-VI «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.2003 р. № 1474 «Про затвердження Порядку державної реєстрації інноваційних проектів і ведення Державного реєстру інноваційних проектів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kmu.gov.ua>.
4. Постанова КМУ від 14.05.2008 р. № 447 «Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kmu.gov.ua>.
5. Розпорядження КМУ від 17.06.2009 р. № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kmu.gov.ua>.
6. Розпорядження КМУ від 10.09.2012 р. № 691-р «Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kmu.gov.ua>.
7. Інновації в Україні: Європейський досвід та рекомендації для України. – Т. 3. – Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів. – К.: Фенікс, 2011. – 76 с.
8. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: стат. зб. – К.: ДП „Інформ.-вид. центр Держстату України”, 2012.

Надійшла до редакції 03.09.2013 р.